

Монолит —
чаа тудуг
аргазы

Араганы хоой-
луга удур
сатканы дээш...

Тиилек-
чилер
илерээн

№ 70 (18497)

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың

июнь

10

вторник

«Көдээни деткиир сорулгалыг мен»

РФ-тиң көдээ ажил-агый сайыды Н.Федоров биле
Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол.

Россияның көдээ ажил-агый сайыды Николай Федоров Сибирьге чаңгыс эвес удаа чораан, ынчал-за-даа Тывага бир дугаар келген.

Ол республикага ажилчын аян-чоруун кылып, июнь 7-де келген. Федералдыг сайыт-биле кады РФ-тиң Көдээ ажил-агый яамызының мал ажилының болгаш уксаажыдылга херээниң департаментизиниң директору Владимир Лабинов база келген. «Күрүне арга-сүмезин кадары-биле мында келген бис. Федералдыг негелделер үргүлчү өскерлип турар, ону өөренип четтикпес сен. Ынчангаш бөгүнгү ужуражылгалар, санал-онал солчулгалыг регионнуң эрге-чагыргаларына немелде билигни бээр, агроулетпүр комплекзинге чаа-чаа төлөвилелдерни организаастаар арганы тургузар. Ол талазы-биле республикага дуза чедирер сорулгалыг бис — деп, Николай Федоров чугаалаан. —Көдээниң социал хөгжүлденин, көдээ оруктарны тударынын, көдээниң девискээрлерин комплекстиг сайзырадырынын,

малчыннарны, эгелеп чоруур фермерлерни, өг-бүлө фермерлерин деткириниң талазы-биле дыка хөй айтырыгларны тодаргайлап болур бис».

Тываның дугайында хөй удаа дыңнаанын, ооң удуртукчузу-биле Москвага хөй удаа ужурашканын Николай Федоров демгелээн, маңаа келгеш, мында кижилерниң, бойдустун, черниң онзагайын, кандыг бергелер барын, республиканың чурттакчыларынын нарын айтырыгларын карак-биле көөр аргалыг болганын дыңнаткан. «Дыңнаары, сан-чурагайлар көөрү — бир аңгы, боду көөрге эки-дир. Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көөрге эки» дижир болгай, хөй-ле берге айтырыгларны көрдүм, кижилерниң чүткүлдүүн, бергелерни чайладыр дээш күженишкенин эскердим. Мындыг берге агаар-бойдустуг черде чурттап турар чонну сайыт албан-дужаалдан, кижиниң үнүндөн деткири күзенчиг-дир» — деп, Николай Федоров чугаалаан.

(Уланчызы 2-ги арында.) ➡

Хүннүң медээзи

Сугнуң деңнелин хайгааралга тудар

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чазак кежигүннери-биле, кожуун чагырыкчылары-биле селектор хевирлиг эрттиргени аппарат хуралына агаарның хенертен изип турары-биле холбаштыр хемнерде сугнуң деңнели аажок дүрген көдүрлүп болур деп сагындырган.

Амгы үеде сугнуң деңнели чавызап турар, нарындап келгенин айтыр демдекке чедир ам-даа элээн каш метр бар деп, РФ-тиң ОБЯ-зының Тывада Кол эргелелиниң удуртукчузу Андрей Назаров илеткээн. Агаарның дүрген изип турарындан сыннар баштарында хар дораан эрип болур, Тываның дагларының кырында ам-даа хар хевээр деп, Шолбан Кара-оол база катап сагындырган. Ынчангаш хемнер суунуң чүгле хүн бүрүнүң мониторингизин кылып эвес, шак бүрүзүнде контрольдаар херек деп, ол уламчылаан. «Алтайның болгаш Алтай крайның губернаторлары-биле чугаалаштым, чаңгыс хонук дургузунда ында суг 4 метр көдүрүлген-дир. Кижилер бажыңнарындан безин үнүп четтикпейн турганнар — деп, регионнуң удуртукчузу сагындырган. — Ынчангаш кичээнгеилг болуп, контрольду күштелдириңер. Хонукта сугну ийден эвээш эвес катап хемчээр херек. Ооң түннелдерин меңээ илеткеп туруңар».

«Келир кышка ам дораан, чаңгыс хүн-даа эрттирбейн, беткенир, ЧКА-ның болгаш чылыдылга комплекзиниң объектилеринге септелге ажилдарын чорудар херек. Ол ажилга элээн каш септелге бригадаларын тургузары чугула. Кол чүүл — шынарлыг болгаш шалыпкын ажил болур. Бо ажил дээш харысалга ону харылаар яамыдан аңгыда, муниципалитеттер удуртукчуларына, кожууннар баштыңнарына база онаажыр» — деп, Шолбан Кара-оол айткан.

РФ-тиң көдээ ажил-агый сайыды Николай Федоровтун Тывага ажилчын сургакчылаашкынының түңнелдерин аппарат хуралына үндүрген.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

Байырлалдың дыштаныр хүннери

Ниитизи-биле июнь айда Россияга штаныр, ажилдавас болгаш байырлал хүннери айда 11 хүн болур, дээрже 1, 7, 8, 14, 15, 21, 22, 28, суббота болгаш улуг-хүн хүннери. Июнь 12 — Россия хүнү болган байырлал хүнү болур, ынчан-и июнь 12, 13, 14, 15 хүннерде штаныр. Июнь 13-те дыштаныр лдагааны — 2014 чылдың январь улуг-хүннү чылдырганы.

Июнь

Н	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Вс
6	27	28	29	30	31	1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
6	17	18	19	20	21	22
3	24	25	26	27	28	29
0	1	2	3	4	5	6

Маадырларга тураскаал-самбыра

Айыылдыг өрт үезинде амы-тынындан чарылган десант оолдарның аттарын бижеэн тураскаал-самбыраның байырлыг ажыдышкынын июнь 6-да Кызылга эрттирген. Аңаа ТР-ниң Чазааның төлээлери, Бойдустун халаптарын чайладыр албан чериниң ажилдакчылары болгаш школачылар база оолдарның ада-иелери, төрелдери сактышкын езулалына келген.

(Уланчызы 2-ги арында.) ➡

«Көдээни деткиир сорулгалыг мен»

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

РФ-тиң көдээ ажил-агый сайыды Николай Федоров биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың чамдык ажил-агыйларына чорааннар. Ооң түңнели-биле чөвүлел хурал болган, аңаа Тываның Чазааның кежигүннери, а ол ышкаш малчыннар, фермерлер, тус черниң бараан бүдүрүкчүлери киришкеннер.

Шолбан Кара-оол республиканың мелиорация-суг ажил-агыйын сайзырадырының чугулазын демдеглээн. Бо талазы-биле совет үеде ажилдап турган

дап кылыры дооступ турар, аңаа Тыва Республика идепкейлиг киржир болза эки. «Регион улуг болгаш дидим хүлээлгелерни бодунга алыр ужурлуг, ынчан силерге дузалаар арга биске тургустунуп келир — деп, Николай Федоров чугаалаан. — Программада кириген чүүл бүрүзүнге киржир херек. Келир чылын республиканың мелиорациязынга чаа программаны күүседип эгелээр бис, ооң түңнелдери дараазында чылын көстүп кээр».

РФ-тиң Көдээ ажил-агый яамызының мал ажилының болгаш уксаажы-дылга херээниң департаментизиниң

гионга оон-даа турум сайзырадырынче угланган хөй-хөй саналдар чөвүлел хурал үезинде кирген. Бедик технолог-тут, индустриалдыг туруш чок болза, хаван ажилын сайзырадыр талазы-биле ажилдан түңнелдер үнмес деп, сыйт Николай Федоров демдеглээн. Ол дээрже биологтут камгалал-биле ханды-рарының дугайында чугаа-дыр. Хаван ажилын сайзырадырының дугайында төлөвилелди ажилдап кылырда баштай аңаа бүгү байдалдарны тургузуп алыр херек.

Ажыктыг дыңнадыгны кылганы дээш Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол өөрүп четтиргенин Владимир Лабиновка илереткен. «Бистиң амгы үедеги байдалы-выс Силерниң анализирерге кирди. Бистиң сан талазы-биле көргүзүлгелери-вис багай эвес, ам шынар дээш, күчү-лерни улгаттырар дээш күженишкени-ниг ажилдаар херек, ынчан республика регионнар аразының рынок система-зынче кирер аргалыг апар» — деп, ол чугаалаан.

Сөөлгү беш чылдың дургузунда мал бажының санын дайын мурнунуң чылдарына деңнештир өстүрер аргалыг болган бис деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Ада-чурттуң Улуг дайыны-ның чылдарында республика фронтуже бодунуң бүгү курлавырын чорудупкан. 2014 чылда малдың баш саны 1 млн. 847 муң чедип, Сибирийнң федералдыг округунга бирги черже үнер аргалыг болган. Тывада 196 муң мыйыстыг бода мал, 1 млн. 584 муң шээр мал болгаш 86 муң чылгы мал бар.

Көдээ ажил-агый адыры республи-када эң чугула чери ээлеп турар. Ын-чангаш Чазак АҮК-тү акшаландыра-рының айтырыын чугула деп кезээде санап келген. Федералдыг яамының болгаш регионнуң кады күженишкенинениң ачызында аныяктарны көдээже хаара тудар аргалыг болдус. Тываның ко-жууннарында чуртталга тудуу шапкын-чаан, эгелеп чоруур фермерлер ботта-рының ажил-чорудулгазын калбартып турар, өг-бүле фермерлериниң саны чыл санында немежи оор.

Малчыннарга дузалаар, идиг бээри-ниң аргаларын тургузар дээш күже-нишкенинени үндүрүп турар бис. «Муңчу малчыннар клуу» тургустунган, ооң кежигүннеринге тускай деткимчени

«Малчын» КУБ-тун директору
Изольда ТОНДАР.

көргүзүп турар. Сыын ажилын к тургузар дээн сорулга амгы үеде күү-тиниң эгелээн. Тожу кожуунда иви-баш санын өстүрер талазы-биле а күштелген. Ивижилерге субсиди-тускайлаары-биле фондуну тургус-Элээн каш сүт-бараан фермала-хары угда тургузуп шыдадывыс. ! согар болгаш болбаазырадылга це-рин ажылгалга кириериниң талазы-б улуг ажилды кылыр ужурлуг бис д Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Федералдыг сайтка салдыгнан тырыглар хөй болган. Тываның Баш-тыңы Шолбан Кара-оол Кызыл хоорай-аы турлааның (ипподромнуң) дугайы-айтырыг салган. Ол федералдыг өн-болуп турар, ындыг турбуже олче к даа сагыш салбас болганындан ол ч-чоорту буступ дүжүп турар. «Тыва жиге аът кол хөлге болгай. Чыл саны да аът чарыжын эрттирип турар б Ону чогулгалыг байдалга чон сонун гаар ужурлуг» — деп, ол немээн.

Сайт бо айтырыг дыка нарын, чү дээрже ол «Россияның ипподромна-ААН-ниң өнчүзү кылдыр кире берг болгаш Газпромнуң удуртулга со-вының эргезинде барган, мону дораа-шиитпирлелтери болдунмас деп сагы-дырган.

Хуралга олурушкан унитарлы-бүдүрүлгелер удуртукчулары, журна-листер болгаш өскелер-даа сонуургаа-айтырыгларын салып, долу харыыны ал-ганнар.

Долаана САЛЧАК

Ужуражылганың киржикчилери.

суггарылга системаларын федералдыг-яамының деткимчези-биле катап тур-гузарынче угланган эң дээштиг хемчег-лерни алыр херек дээрзин айыткан. Көдээ ажил-агый культураларының бедик дүжүдүн алыры-биле гидрология, хөргүн болгаш агаар-бойдус шынарла-рын экижидери-биле хемчеглерни алыр херек.

Мелиорация айтырыныче онза ки-чээнгей бүгү Россияда херек болуп турар дээрзи-биле Николай Федоров чөпшээрешкен. Мурнунда ол айтыры-ны аңгы яамы — ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажил-агый яамызы хары-лап турган. Амгы үени алыр болза, бо талазы-биле чогуур программаны ажил-

директору Владимир Лабиновтуң эрт-тирген чөвүлел хуралына регионнуң көдээ ажил-агый адырында байдалдың долу анализин кылган. Кандыг угла-нышкыннар талазы-биле Тыва мурнуку одургда чоруп турарын, чөптүг чылда-гааннарның уржуундан кандыг айтырыг-ларны шиитпирлээри нарын апарганын ол дыңнаткан. Мыйыстыг бода малдың болгаш хойнуң, өшкүнүң баш санының турум өзүп турарын Владимир Лаби-нов демдеглээн. Ындыг турбуже хаван ээдин, куш ээдин болгаш дагаа чуур-газын барык бүдүрбейн турар. Инек-тиң сүткүр чоруу эки болуп турар, мал продукциязының чиг-эдиниң болбаазы-радылгазы кошкак. Мал ажилын ре-

Маадырларга тураскаал-самбыра

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

2012 чылдың июнь 6-ның хүнүнде Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузуңуң де-вискээринге өөскээн өрт үезинде амы-тынындан чарылган десант оолдарның өг-бүлелеринге моральдыг болгаш мате-риалдыг дузаны Тываның Чазаа көргүс-кен. Төрээн чериниң делгемнерин өрттен камгалаар дээш чырык өртемчейден чарлып чоруткан маадырларывыс: Кы-зыл хоорайдан Радион Хуурак, Тожудан Андрей Шилин, Шагаан-Арыгдан Херел Кызыл-оол, Сергей Федотов, Николай Былев, Виктор Стремоусов, Николай Новиков, Владимир Кечил-оол, Борис Оюн оларның чырык ады кезээде утун-дурбас болуп артар база оларның өг-бү-лелери-биле кады демниг болур бис, оолдарның эрес-дидим чоруун үнелеп, кезээ-мөңгези-биле артар тураскаал-ды кылган — деп, Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Сергей Огнев

чугаалаан соонда кажыыдалдың минута-зын чарлады.

Митинг үезинде Радионнуң ачазы Юрий Хуурак оглунуң дугайында сак-тышкынны чугаалап база Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга материал-дыг дузаны көргүскени дээш четтирге-нин илереткен.

Республиканың девискээринге 1996 болгаш 2012 чылдарда болган өрт айы-лынга маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган оолдарның аттарын бижээн ту-раскаалды шып каан ак шывыгны Сергей Огнев биле Юрий Хуурак камны-биле дүжүргеннер. Сактышкын езулалында албан черлериниң төлээлери болгаш де-сант оолдарның кады ажилдап чораан эш-өөрү, ада-иелери, төрелдери боодал чечектерни мемориал самбыраның мур-нунга салган.

Бойдустуң айыылдыг халавының ур-жуундан аныяк-чалыы назынындан ча-рылган оолдарның чорутканы чүгле кады төрөөннеринге, чоок кижилеринге

Өртчүлөргө тураскаалыга боодал чечектер.

эвес, тыва чонга «балыг» болуп арткан. Даанган хүлээлгезин күүседир дээш маадырлыгы-биле мөчээн 16 десант оол-дарның алдар адынга тураскааткан сам-быраны Кызыл хоорайның Московская

кудумчузунда, аэропорт девискээринде тургускан.

Анисья ТЮЛЮШ.
Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чу-руктары.

МОНОЛИТ — ЧАА ТУДУТ АРГАЗЫ

Монолит аргазы-биле туткан хөй каът бажыңның ниити хевир.

Бо 2014 чылда Кызыл хоорайда «Ангарск бульвары» кудумчузу 25 деп адрессте онзагай, чаа 9 каът бажыңның тудуу эгелээн.

Ук тудугнуң удуртукчуларының бирээзи бедик мергежилдиг специалист, прораб Мөңгүн-оол Шаңгырович Сатың тайылбыры-биле алырга, 112 аал чурттаар ол бажың Тыва Республиканың улуг тудугларынга кажан-даа ажыглаттынып көрбээн монолит аргазы-биле туттунуп турар. Ол чүл дээрге, бистиң республикага моон мурнунда 5 болгаш 9 каът бажыңнар тууйбу, панель-биле туттунуп турган болза, бо чаа бажыңны адаандан үстүнге чедир демир, бетон-биле кудуп тургаш (монолит аргазы-биле), тудуп үндүрер, тууйбу-биле сагыр черлер дыка эвээш болур. Шалазын, ханазын болгаш дээрликтерни баштай демир арматуралар-биле тудуштур, чыпыр хайындырар. Оон оларны тускай заводтарга бүдүргөн алюминий материалдан кылган опалубкалар-биле долгандырдып, быжыглааш, ынаар суук бетонну кудар. Сооп, када бээр-

ге, опалубкаларны ап кааптарга, шала, хана, дээрликтерниң белең болганы ол. Бажыңның дараазында каадын база-ла шак ыңдыг байдал-биле тудуп үндүрер, тоску каътка чедир. Тудуг ажылынга эргежок чугула материал бетонну ук участокта цемент, чуурук сай даштары, элезин болгаш суг-биле белеткеп кылып турар. Шак ыңчаар монолит аргазы-биле туттунган бажың аажок быжыг, 9 баллга чедир чер шимчээшкиниге бузулбас дээрзин прораб онзалал демдегледі.

Монолит арга-биле бажың тудары, бир эвес акша-көпөөккө бергедеп, тудуг материалдары саадавас болза, аажок дүрген. Бо Кызылда туттунуп турар 9 каът бажыңның эң адаккы каадынга конторалар, офистер, өске үстүкү каъттарынга өг-бүлелер чурттаар квартиралар турарын Мөңгүн-оол Шагдырович немей тайылбырлады. Ук тудугну «Хайдып Девелопмент» КХБ деп организация чорудуп эгелээн. Ооң чиңгине директору Ч.В. Хайдып, Тыва Республикага монолит аргазын хөй каът бажың тударын херек кы-

рында ажыл-агыйга боттандырып эгелээн бедик мергежилдиг, аныяк специалист.

Бо баштайгы монолит бажыңның тавааның чарты салдынган. Ук тудугда 42 ажылчын хаара туттунган. Оларның аразында бедик мергежилдиг инженерлер, мастерлер, бригадирлер, шуткукчулар, бызаңчылар бар. Ук тудугнуң ажылы-биле таныжып олурумда, кол инженер Москвадан чалаттырып келген бедик мергежилдиг специалист М.В. Москвичев, прораб М.Ш. Сат, геодезист Ш.О. Сат, мастер А.А. Даштаар-оол олар туттунуп турар бажыңның телевилелин көрүп, чүнү кылырын сүмележиپ олурдулар. Дээр шаар бедип үне берген кранны Кыдаттан эккелген. Амгы үениң негелдези-биле кылдынган краннар Сибириниң мурнуу талазында кайда-даа чок. Хакасияда безин чаа эккеп салыр деп турар.

Бо чаа 112 аал чурттаар бажың пайшиктерниң кириген акша-хөреңгизи-биле туттунуп турар болду.

Анисья ТЮЛЮШ.

Чингис Сааяның тырттырган чуруктары.

Төрүттүнген хүнүңер-биле, Мария Андреевна!

Июнь 6-да сураглыг чогаал ажилдакчызы, критик, чогаалчы болгаш журналист, филология эртемнериниң кандидаты, Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң болгаш Россия Федерациязының культуразының алдарлыг ажилдакчызы, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы Мария Андреевна Хадаханэ төрүттүнген хүнүн демдеглээн.

Мария Хадаханэ Иркутск областа төрүттүнген, Тывага 1945 чылда келген. Маңаа школы дооскаш, Иркутскиниң күрүне университетинче өөренип кирген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол тыва культураның хоочунунга төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирген: «Ханы хүндүткелдиг Мария Андреевна! Силерниң амыдыралыңарда кайгамчык хүн-биле чүректин ханызындан байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер.

Силерниң талантылыг чогаалчы, литература болгаш театр критиги, очулдурукчу, тываларның аас чогаалының шинчилекчизи болгаш башкы адыңар тыва литератураның төөгүзү-биле сырый холбаалыг, ооң сайзыралы дээш Силер доктаамал сагыш салып, чогаалдыкчы күженишкенин-риңерни үндүрүп келдиңер.

Тыва улустуң тоолдарын силерниң очулганар-биле республиканың чурттакчыларының дыка хөй салгалдары таныжып келген. Дылды, литератураны болгаш төөгүнү, культурлуг кижиниң, хамаатының болгаш патриоттун принциптерин болгаш амыдыралдың нормаларын өөредип келген студентилерниң санын адаары берге, оларны төрзүн республиказынга болгаш ооң чонунга, улуг Россияга ынакшырынга чаңчыктырып келдиңер.

Тыва литератураның хөгжүлдизиниң дугайында Силерниң сагыш салышыңыңарның үнезин республиканың чогаалчыларының дыка хөй салгалдары ап келген, оларга Силер мерген сөзүңерни, деткимчелиг чагыңарны харама чокка сунуп чоруур силер.

Амыдыралга болгаш кижилерге бердинген чорууңар-биле Силер бөгүн-даа культура болушкуннарының төвүңге кирип, улуг уjur-дузалыг хемчеглерниң киржикчизи болуп,

«Тувинская правда» болгаш өске-даа парлалга черлери-биле кады ажылдап, Силерниң уран чогаалыңарны сонургаар кижилер-биле харылзааны доктаамал тудуп чоруур силер.

Бо кайгамчык хүнде Силерге, Мария Андреевна, кайгамчык чогаалдарыңар дээш, кижилерге ынакшылыңар болгаш оларның салым-чолунга кижизиг хамаарылганар дээш, Тываның гуманитар эртемин, литератураны болгаш культураны сайзырадырынга үнелеп четпес салышыңыңар дээш, Тывага башкы кадрларны белеткээниңер дээш ханы өөрүп четтиришкениң илередирин чөпшээрер көрүңер.

Силерге быжыг кадыкшылды, сагыш-сеткилдин көдүрлүүшкүнүн, хөй чылдарда чогаалдыкчы ажил-ишти болгаш бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзеп тур мен».

Мария Андреевнаның күш-ажылчы ажыл-чорудулгазы 1955 чылда Тываның дылдың, литератураның болгаш төөгүнүн эртем-шинчилел институтунга эгелээн, аңаа аныяк эртемден фольклор экспедицияларынга киржип, тыва литературыны, театры болгаш культураны шинчилеп турган. 1968 чылдан 1994 чылга чедир Мария Хадаханэ Кызылда күрүнениң педагогика институтунун орус болгаш даштыкы литература кафедрасын удуртуп келген. Ол — үш монографияның, чээрби чыылдаларның, элээн каш чүс эртем болгаш литература-критиктиг чүүлдерниң болгаш очерктерниң автору, тыва чогаалчылар О.Саган-оолдун, С.Сюрюн-оолдун, М.Өлчей-оолдун, Н.Ооржактың, М.Көжелдейниң, Б.Ондарның болгаш өскелерниң-даа чогаалдарын орус дылче очулдурган. Ооң дыка хөй ажылдарын алтай, якут, хакас, моол, тыва дылдарже очулдурган.

Делгелгеге беш ажил-агый киришкен

Уксаалыг хойнуң болгаш өшкүнүң Читага июнь 2-де ажиттынган Сибирь-Ыраккы Чөөн чүк делгелгезинге Тываның беш ажил-агый кирип турар.

Оларның аразында Эрзиниң «Бай-Хөл» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативи, Мөңгүн-Тайганың «Малчын» болгаш «Мөген-Бүрен» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелери, ол ыш-каш Бай-Тайга кожуундан «Бай-Тал» болгаш «Ооруг» уксаажыдылга ажил-агыйлары кирип турар. Тываның төлээлери Читага болган делгелгеге 36 баш калбак кудуруктуг хойну чедиргеннер.

Хойнуң ыңдыг уксаазын 3000 чылдан эвээш эвес үеде өстүрүп келген деп, специалистер санап турар. Ол эъткир болгаш дүкүр-даа болза, деңгизи аажок чиик

— ортумаа-биле 41 килограмм. Ынчангаш бээр дүгү, өске уксааларга деңгээрге, эвээш болур. Ол ыш-каш төлү база эвээш.

Ынчалза-даа дагыл черниң кадыг-дошкун агаар-бойдузунга, хөй эвес сиген-ширбиилге, доктаамал аай-дедир көжер байдалдарга шыдамык чоруу-биле ол хөй өскелерден ылгалдыг болуп турар. Тыва хой моолдарның улуг кудуруктуг хойлары-биле демей, шыдамык, шимченгир, кыш соонда дораан семирый бээр, суг орнунга харны-даа чылгап аар, хая-даштарга, делгем ховуларга аай-дедир хала чок чоруур, өдээн кагбас.

Делгелгениң албан-езузуңун ажыдышыңы болгаш лауреаттарны шаңнаары июнь 6-да болган.

ТР-ниң албан-езузуңун сайтызындан.

9 каът бажыңның таваан салган.

«Дорт харылзаа»

Эрткен неделяда «Шын» солуннун редакция-зынга ээлчеглиг «дорт харылзаа» болуп эрткен. Бо удаада Тыва Республиканың девискээринге полицияның участок төлээлеринин ап чорудуп турар кичээндирилгилг хемчеглеринин дугайында чугаалашкан бис. Чоннун айтырыгларынга Тыва Республикада ИХЯ-ның полициязының начальнигинин оралакчызы Март-оол Сергеевич Тарначы, полицияның участок төлээлеринин ажил-чорудулгазын организастаар килдистин улуг инспектору Радик Сергеевич Чамбал болгаш Кызыл хоорайның участок төлээлеринин килдизинин начальниги Виктор Кузьмич Хүлер тодаргай харыыларны берген.

Республикада 5 иштиги херектер килдизинде 139 участок төлээзи ажилдап турар. Участок төлээлери хуннун-не болуп турар кем-херек үүлгедиишкннери-биле сайгаржып, оларны болдурбазы-биле баш удур хемчеглерни ап чорудуп келген. Көдээ черлерде өг-бүлелуус бажыңыга арага-дары ижип алгаш, чокшуп үнгенинин түннелинде, оларның кайы-бирээзи когараар дээрзин участок төлээлери чугаалаан. Сөөлгү үеде мындыг хевирлиг кем-херек үүлгедиишкннери көвүдөп турар. Оларны болдурбазы-биле полиция ажилдакчылары баш удур хемчеглерни ап чорудуп, арага-дарыны хоойлу-дүрүмге удур садып турар сайгарлыкчылар-биле ажилды шыңгыраткан. Эрткен чылын республикага араганы хоойлуга удур садып турган 12012 садыг үгээн илереткен, 250 садыгжыга хамаарыштыр хемчеглерни алган, нитиизи-биле 20586,65 литр араганы, ол ышкаш 6730 литр пивону хавырган болгаш 77 сайгарлыкчыга административтиг хемчеглерни онааган.

Ийи шактың дургузунда уламчылап келген «изиг шумга» чурттакчыларның билип алыксаан айтырыглары хөй болду. Кижилуус бодунун чурттап турар кожуун, суму-зунда нарын айтырыгларны көдүрүп, төрөөн чери дээш сагыш аарып чоруурун дыңнааш, өөрүп олурдувус.

Инна Дамба-Хуурак,
«Шын» солуннун кол редактору:

— Хоойлужудулга езу-гаар араганы кечээкиниң 7 шак соонда садары хоруглуг болгай, ооң биле чергелештир арага садар «адресстер» көвү-деп эгелээн. Ол арага садар үени узадып болурунун аргазы бар бе дээн айтырыгларны чон көдүрүп турар. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

Март-оол Тарначы:

— Ийе, бо айтырыг Кызыл хоорайның чурттакчыларындан үнүп келгени билдингир. Федералдыг хоойлуда кечээкиниң 11 шактан эртенгиниң 8 шакка чедир арага-дары сада-

ры хоруглуг дээрзин айыткан, а бистиң субъект ол хоойлуда даянып алгаш, арага садар шакты кечээкиниң 7 шактан эртенгиниң 11 шакка чедир эвээ-жеткен. Регион бүрүзү боттарының байдалының аайы-биле арага-дары садар үезин доктаа-дып ап болур эргелиг. Чажыт эвес болгай, бистиң республикада арагалаашкын айтырыгы нарын. Ынчангаш байдалды чавырылдыры-биле арага садар шакты кызырыптарывыска, «адресстерниң» көвүдөп эгелээни ол. Ооң мурнунда спирт садып турган болза, ам ындыг эвес, улус хүндүс садыгдан араганы садып алгаш, кечээ каш катап улуг өртөккө садыптар. Бо чылдың бирги кварталында республикага 84 ындыг «адрес-ти» илереткеш, ооң ээлерин торгаалдарга онааган. Бо талазы-биле улуг ажил чоруп турар.

Бораш Ондар, Сүт-Хөл ко-жуун:

— Сүт-Хөлдүн болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарының иштиги херектер килдизи бистиң ко-жууннун участок төлээлеринге машина-техника айтырыгыга дуза көргүзүп турар бе? Олар-ның ажилын канчаар хынап турарыл, сөөлгү үеде участок төлээлеринин ажилы кошкак деп бодаар мен, бо талазы-биле хыналда ажилдары канчаар чоруттунуп турарыл? Ол ышкаш сумуларда участок төлээлери четчир бе?

Март-оол Тарначы:

— Участок төлээлерин маши-на-техника-биле хандырып турар, ол дугайында федералдыг хоойлуда тускай айтып каан. Сумуларда участок төлээлери четчир, оларның ажилын план езу-гаар хынап турар бис, участ-ток төлээлери база тускай отчет-дун берип турар-дыр ийин. На-рын айтырыг чүл дизе, чурттаар бажың-балгат. Участок төлээзи кижилуус бодунун харыылап турар административтиг девискээрин-ге чурттаар ужурулуг. Ындыг-даа болза бо талазы-биле бай-дал нарын болуп артпышаан. Сөөлгү үеде Тыва Республиканың Чазза-биле бо айтырыгны өөренип көрүп турар бис.

Бир участок төлээзинге-ле 3500 хире чурттакчы онаажыр-

АРАГАНЫ ХООЙЛУГА УДУ

Полицияның төлээлери «дорт харылзаа» үезинде.

болганда, чижээлээрге, 200 болгаш 1500 чурттакчы чоннуг ийи девискээрни каттыштыр-гаш, чүгүле 1 участок төлээзин быжыглаар бис. Бир кижилуус 2-3 сумуну чааскаан харыылаар апарган. Чижээлээрге, Улуг-Хем кожуунда Арыг-Үзүү, Чодураа, Арыг-Бажы бо сумуларның ара-зы элээн ырай бээр, ынчалза-даа 1 участок төлээзи четтигип харыылаар апар. Мындыг бай-далга ажилдаары нарын-даа болза, участок шагдаазы ыяла-ла четтигип, девискээринге ко-рум-чурумну тудар. Полиция-ның чаа реформазын езу-гаар участок төлээлерин болдуна-ла шаа-биле үлей салганывыс ол-дур ийин.

— Участок төлээлеринин чурттаар оран-савазының ду-гайында тодаргай чугаалап көрүңерем.

— Харыылап турар девис-кээрлеринде чурттавайн турар шагдаалар база бар. Хоойлу езу-гаар 2017 чылдың январь 1-ге чедир участок төлээлеринге чурттаар оран-саваны тус чер чагыргазы аңгылаар ужурулуг. Көдээ чурттакчылыг черлерниң баштыңнары, чагырга даргала-ры бо айтырыгны шийтпирлээр. Участок төлээзинин харыылап турары 3 сумунун кайызының даргазы шагдааны арттырып алырынга сонургалдыгыл азы кожууннун чагырга даргазы сумуда байдалдың нарын өөренип көргөш, ол черге чурт-таар черни аңгылаар. Бо хүнде 8 кожуунда 5 участок төлээзи бажың-биле хандырылган. Ол дээрже кожуун, суму чагырга даргаларының кичээнгеилг чор-уу-дур. Республикада 543 суму болгаш көдээ чурттакчылыг чер бар-дыр. А тус черде чурттаар чер чок участок төлээзи каяа чурттаарыл, бо талазынче удур-тукчуларның сагыш салыры ал-бан. Чүге дээрже ол дугайында хоойлуда тускай айтыканын онзалал демдеглээр.

Радик Чамбал:

— Амгы үеде 8 кожууннун участок төлээлеринин амыды-

рал байдалын, ажилдап олу-рар өрээлдерин хынаан бис. Түннелинде Тожуда 1, Кызыл кожуунда 2, Би-Хемде 1, Тес-Хемде 1 бажыңны участок төлээлеринге аңгылаан болду. Чамдык кожууннар чурттаар арга чок, улуг септелге херек-леттинер бажыңнары аңгылап берип турар. Чоннун айыыл чок чоруун харыылап, дүн-хүн ди-вейн, чай чок ажилдап турар кижилуус ол бажыңны база септеп олуруп алыр бе, участок ша-гдаазы база ажы-төлдүг, өг-бү-лелиг кижилуус ышкажыл! Оон аңгыда участок шагдаазын-га тускайлап берген чурттаар оран-сава херек кырында ээлиг болгулаар. Тус черниң удуртул-газы ол бажыңның ээлери-биле аразында чугаалажып албайн, аңгылап берипкен болур. Ын-чангаш чамдык кожууннарның чагырга даргаларының участок төлээзинге бажыңны аңгылап бээрже ойталаан деп Чазак ху-ралдарында илеткеп турары шын эвес. Ындыг кожууннарже бистер албан-биле четкеш, хы-налданы кылгаш, актыны тургу-зуп эгелээн бис.

Чижек кылдыр алырга, Таң-ды кожууннун Балгазын суу-рунун участок төлээзи Шол-бан Юрьевич Танаа бодунун кызымаккай, ажилынга бердин-ген чоруу-биле чурттап олур-ган бажыңын ажилдаар өрээл кылдыр аңгылап алган. Ооң ажил-агылы база чедимчелиг, өскелерге езулуг үлегер-чижек. Чедиишкннеривис база бар-дыр ийин. Сукпакта полиция пунктузун тургускан, Каа-Хем суурда участок төлээлеринин ажилдаар өрээлин тускайлаан. Тус черниң чагырга даргалары-биле кады ажилдаанывыс түннелинде байдал эки талаже өскерлип турар.

Арын-оол Ховалыг, Кызыл хоорай:

— Кызыл хоорайда ботта-рывыстың чурттап турарывыс девискээрлеривистиң участок төлээлерин танывас болгулаар-дыр бис. Олар кайда олурарыл,

солчу бээрже канчап билип а-рыл?

Виктор Хүлер:

— Ийе, шын айтырыг са-тур силер. Кызыл хоорай чону боттарының чурттап-рар девискээрлеринин участ-ток төлээлерин билип алзын дэ-хоорайның 2 улуг баннери оларның чуруктарын, ат-сыв телефоннарын доктаамал дүрүп турар. «Информ плн солунда база неделя саны үнүп турар. Ол ышкаш Кы-хоорайның Иштиги херек эргелелиниң болгаш мэр-ның оран-саваларында участ-ток төлээлеринин чуруктарын, сывын көскүзү-биле азып ка-Чонга бо талазы-биле таары-чалыг байдалды тургузар дэ-кызып ажилдап турар бис.

— Хоорайны каш девискээ-ге үлөп кааныл?

— Кызыл хоорайны 28 д-вискээрге үлээн. Бир участ-ток төлээзинге 4600 кижилуус она-жыр, нитиизи-биле 30 участ-ток төлээзи бар. Ооң иштинде да-газы, оралакчызы база кир-турар. Херек кырында ажилда-турар 17 участок төлээзинге ү-айда 6 муң ажыг билдиришкн-кээр.

Сергей Салчак, Каа-Хе-суур:

— Республиканың участ-ток төлээлеринин аразында со-вет үениң «Ам база Анискин» деп кинозунда маадыр ышкаш төлөптүг, ак сеткилдиг участ-ток төлээлерин адап болур силер бе?

Март-оол Тарначы:

— Бистиң албанда ажилынга бердинген, кызымаккай ажил-дакчыларывыс хөй-дүр ийин. Участок төлээзинге 10-20 чыл ажилдаан арга-дуржулгалыг шагдааларны Иштиги херек-тер яамызының удуртулгалыг-че ажилдаары-биле шилчидип турар бис. Оларның аразында Белек Кызыл-оолович Мон-гуш, Алексей Викторович Янов дээш, санаар болза, дыка хөй. Чоннун бүзүрелин чаалап алган ажилдакчыларны адаары бе-

САТКАНЫ ДЭЭШ...

өөрүнчүг. Оларның бирээзи Кожуунун Кызыл-Тайга сумузунда 20 хире чыл ажылдап чоруур арга-дуржулук участка төлээзи Владимир Микит-Доржуевич Ондар. Мындыг улусту чондор, билер. Ажылынга кызыл-Тайга суму харысалгалыг, сагыш-сүйүшүлүк биле бердинген кижилер ол-дур. Ындыгларны тус-тарап «Анискини» деп адаарына анаа эвес.

Артист Ховалыг, Сүт-Хөл суму:

Чөөн-Хемчик кожуунун Талага ноябрь 6-да кем-чек үүлгедии болуп, ийи кижикешкен. Эмнелген кижиден участок төлээзи өчүк алыр уjurлуг болгай, участок шагдаа-аңгы алган тайылбыры ол хем-чике чок. Балыглаткан кижилерге чок болган. Ол үеде участок төлээзинин хүлээлгезин Ондар күүседип турганын угадын.

Март-оол Тарначы:

— Кеземче херээн оттур-истекчилер истеп турар кажыл. Участок төлээзи истекчиге ол херектиң материалдарын белеткээш, чыдып бээр, истекчи коган кижини байысаар уjurлуг. Дээрке истекчилерниң ажы-дыр, ынаар киржир эргевис. Чөөн-Хемчик кожуунун елге комитетиниң даргаче чагааны бижээш, кири-ерни сүмелээр-дир мен.

Алефтина Ондар, Кызыл-Тайга рай:

— Кызылдың Спутник районуң участок төлээзи кым, чон-биле чыышты чүге базыл?

— Спутникти Азият Алексеев Хертек харылап эгелээн, ажылдаа-ла чаа-ла 2 ай чоруур. Боду хоорайның участок девискээринде полиция пунктузунда ажылдап турар. Шагдаа — Россияның ИХЯ-ның дээди өөредилге черин скан дээди эртемниг аныяк специалист-тир. Участок ша-гы чон-биле чыышты план таар (кварталда бир катал) уjurлуг. Амдызында Аляксеевич четтикпээн, чоокку үеде бодун чонга ыштыра бээр.

Спутниктиң улгадып, чон-бажың-балгатты хөйү-биле эгелээни-биле аңаа аңгы полиция пунктузун ажыдарын енип көрүп турар бис. Кем-чылдан бээр бо айтырыг тирлеттине бээр.

— Спутниктиң ындыкы 14-16 ар линияларында арага-ы, ылаңгыя пивону садып, участок төлээзи оларны ап турар бе?

— Ийе, бо ажыл хоорайдагы чоруп турар. Бо чыл-баштайгы үш айында 100

ажыг киоски садыгжыларын пиво садып турары дээш тора-гаган. Мэрия-биле чугаалаш-каш, оларны дүжүрүп, чайла-дырын чедип алган бис. Амгы үеде Спутникте 4 киоскуну ап каалкан, ол дээр-ле участок төлээзиниң чедимчелиг ажылы-ның түңнели-дир. Эрткен чыл-дан бээр хоорайга 134 киос-куну узуткаан. Солагай талакы дачаларда киоскулар барык артпаан, чүгле садыглар ажыл-дап турар.

Бо чылдың июль 1-ден эгелээш хөй квартиралыг бажың-нарда садыгларга арага-дары аймаан сатпас дээн хоойлу үнөр. Ол садыгларның элери сагындырыгларны ап эгелей берген.

Балчар Анна, Самагалдай:

— Чоокта чаа кырган-ачавыс-тың эрги боозун полицияже эки тура-биле дужаалкан бис. Ол дээш акша төлээр шынзылга бээр уjurлуг, баштай хынаар дээр, ол үр болур бе?

Март-оол Тарначы:

— Кызылда ок-боо докумен-тилерин хынал турар тускай төп бар. Олар хыналданы кылгаш, бистиң эргелелче чорудуптар-га, оон акшазын шилчидип бээр. Чогуур докумен-тилерин хынааш, бо чылын боону де-дир эгидер, ол дээш акшазы база көрдүнгөн. Бо чылын Ча-зак мындыг ажылдарже 60 муң рубльди тускайлаан. Кижилер холунда ок-боо өскээр, кыдыынче чорбазын дээш хемчеглерни ап турарымыс бо.

Эрес-оол Ооржак, Сүт-Хөл кожуунун Ишкин суму-нун депутаты:

— Сүт-Хөлдүн Ишкин эң ырак суму, 3-4 хемни кежил чорааш чедер. Ынчангаш биске аңгы участок төлээзин дилээривиске, тускайлаарын аазаан, ынчалза-даа мынчага чедир чок.

Март-оол Тарначы:

— Кызыл-Тайга биле Ишкин-ни участок төлээзи Владимир Ондар харылап турар болгай.

— Кызыл-Тайга биле Иш-кин аразы 20 км ырак чүве-дир ийин.

— Суму бүрүзүңе аңгы участ-ок төлээзин томуйлап шыда-вас бис. Бо хүнде 139 участок төлээзин сумуларга чедиштер салганымыс ол. Олар четтигип ажылдаар уjurлуг. Нарын ай-тырыглар тургустунуп кээр бол-за, менче дорт долгал болур силер, мээң ажылчын телефо-нум 5-33-06, соталыг тел: 8-923-130-65-73.

Чечена Донгак, Кызыл хоорай:

— Рабочая кудумчузунуң 250 дугаарлыг бажында чурттап ту-рар мен. «Бомжтар» деп адаа-рымыс кижилер бажынымыс чанында көвүдээн. Бо талазы-биле участок шагдаазынче дам-

чыдып болур бе?

Виктор Хүлер:

— Силерниң девискээрниң участок шагдаазы эки ажылдаа-ны дээш Улуг-Хем кожуунче депшип ажылдап чорупкан. Оон орнунга чаа участок шагдаазын томуйлаар бис. Ол девискээр-ни харылап турар Чечек-оол Ооржак, Александр Хомушку дээр улуг участок төлээлери бар. Улус чыгыр болза, хоорайның иштики херектер килди-зиниң 9-36-01 телефон дугаа-рынче долгал болур силер.

Аяна Сат, Каа-Хем:

— Каа-Хем суурнуң участок төлээзи кым деп кижилер ирги?

Виктор Хүлер:

— Силерниң девискээрге Александр Каа-оолович Хо-мушку (тел. 8-923-380-8485) дээр участок төлээзи ажылдап турар. Участок шагдаалары чаңгыс черге олурбас, чондан кирген хомудал билдиришкни-нерни сайгарып чоруптарлар, ынчангаш телефон-биле харыл-зашканы дээр.

Шончалай Мааты-оол:

— Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунга өөренип турган дунмамны, кири бижидилгези чурттап турар чери-ниң аайы-биле дүүшпейн турар дээш, участок төлээзи торагал каан. Кожуунда — бажың-да кири бижидилгелиг кижилер, Кызылга студентилер чедип келгеш, студентилер чурттаар оран-савадан өрээл бербеске, угбазының бажыңдан өөре-нип чоруп турган кижилер ийин.

Виктор Хүлер:

— Бо талазы-биле хоойлу-да 19.15 деп тускай чүүл бар. Кижилер бүрүзү кайда кири бижидилгелигил, аңаа чурттап-амы-дыраар уjurлуг. Бир эвес өске черге өөренип, ажылдап чедип келген болза, ол черге түр када кири бижидилгезин кылдырар уjurлуг. Рынокта хеп садып ту-рар чонувуска хамаарыштыр бо талазы-биле база улуг ажылды чорудуп турар бис.

Өнермаа Монгуш, Ишкин суур:

— Суурувуста арага садып турар «адрес-тер» бар, олар-ны кандыг арга-биле соксадып болурул, участок төлээзинде билдиришкнини база кириген мен?

Март-оол Тарначы:

— Участок төлээзи чогуур хемчеглерни ап чорудар уjur-луг. Кандыг-даа черге «адрес-тер» деп хоойлуга удур арага садып турар бажыңнар турбас уjurлуг. Оларның элери ад-министративтиг харысалгага онаап торагарындан аңгыда, кеземче херээн оттуруп, хос-талгазын казып шиидип болур. Бижээн билдиришкниниң харызын негенер!

Айдысмаа Сат, Кызыл хоорай:

«Дорт харылзаа»

рай:

— Кызылда «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының артында машиналар тургузар доктаам чанында арага садып турар «Джин» деп магазин бар-дыр. Дүне-хүндүс, байырлал үези, дыштаныр хүннер-даа дивейн, араганы хоойлуга удур садып турар, оон чүге хемчээң алба-зыл?

Виктор Хүлер:

— Ийе, ол садыгның ээле-ринге арага-дарыны хоойлуга удур садып турганы дээш олар-га хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Оларның арага садар чөпшээрелин база хоруп каал-кан. Чүгле Джин эвес, Байкал, Суй-Белек арага садыгларының ээлериңге база кеземче херек-терин оттурган. Бо садыглардан 1 «КамАЗ» хире арага-дарыны хавырганын сагындырайн. Бо талазы-биле ажыл чоруттунуп турар дээрзин бүзүрелдир-биле чугаалап тур мен.

Инна Дамба-Хуурак:

— Республикада чедимчелиг ажылы-биле мурнуку одуругда чоруп турар участок төлээлери кымнарыл?

Радик Чамбал:

— Оларның ажылын түң-нээрде кайда өг-бүлениң кем-херек үүлгедиишкнинери эвээжил, ону өөренип көөр бис. Ындыг кожууннар дээр-ле Улуг-Хем, Таңды кожууннары-дыр, олар бирги одуругда. А Кызыл хоорай болгаш Кызыл кожуунда байдал нарын болуп артпышаан. Чүге дээрзин бот-тарыңар билип тур боор силер, кожуун-сумулардан чоннуң хөй кээп турарындан кем-херек үүлгедиишкнинери удаа-дараа болуп турар. Оларның чылда-гааны база-ла арагалаашкын.

Автордан: Үе-шактың чеде бергени-биле «дорт харылзаавыс» мындыг хе-вирлиг доосту берди. Сүт-Хөлдүн Ишкин сумузуңуң чурттакчыларының өскөн-төрээн чери дээш сагыш аарып, «дорт харылзаа-га» идепкейлиг киришкени өөрүнчүг. Шагдааларның чугаалап турары-биле алырга, кем-херек үүлгедиишкнинериниң болуп ту-рар чылдагааны колдуунда арагалаашкын. Ынчан-гаш хоойлуга удур ара-га садып турар садыглар, «адрес-тер»-биле деми-селди шупту демнежи-чорудары чугула. Участок шагдааларының хары-лаар девискээри улуг, онаажып турар чурттакчы чону хөй-даа болза, олар ажылынга четтигип, кем-херек үүлгедиишкнинерин

Март-оол ТАРНАЧЫ,
Тыва Республикада
ИХЯ-ның полициязының
начальнигиниң
оралакчызы.

Виктор ХУЛЕР,
Кызыл хоорайның участок
төлээлериңиң килдизиниң
начальниги.

Радик ЧАМБАЛ,
полицияның участок
төлээлериңиң ажыл-
чорудулгазын организа-
таар килдистиниң улуг инспектору.

чавырылдырар талазы-биле чогуур хемчеглерни шыдаар шаа-биле чорудуп турар.

Кижилер бүрүзү ниити-лелдин нарын айтырыг-ларынга тоомча чок бол-байн, оларны чедимчелиг шийтпирлээринге үлүг-хуузуң кириери чугула.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

(Уланчызы. Эгези № 65 (18492),
май 29, 2014 чыл, № 67 (18494)
июнь 3, 2014 чыл «Шында»).

ТӨРҮТТҮНГЕН СУМУМ

«ТӨРЭЭН ЧУРТУҢ ТӨӨГҮП БЕРЕМ» мөөрөйгө

— Бо хайлыг узун буттарда болдур ийин, көөрүмгө-ле, дайынчы эштерим мурнунда барган боор мен. Ынчангаш будум бирээзин дайынның каргыштыг огунга алзыпкан кижидир мен ийин—деп ол, ойнай-сылдай, хөөрээр кижидир.

Акы-дуңмалышкы ССРЭ-нің хамаарышлас чоруу дээш, Тыва Арат Республиканың келир үези дээш дайын шөлүнгө маадырлыгы-биле тулчул турган Көп-Сөөктүң экер эрлери Хертек Ломбу, Иргит Агбаан, Салчак Чалзып каржы дайынның огунга таварышкан, амы-тыннандан чарылганнар. Олар Украинаның ыдыктыг черинде мөңгө уйгузун удуп чыдарлар.

Ада-чурттуң Улуг дайынына киржи, интернационалчы хүлээлгезин ыдыкты-биле күүсеткен тыва эки турачыларның кайгамчыктыг маадырлыг, эрес-дидим чоруунуң дугайында чогаалчылар хөй чогаалдарны бижээн, ам-даа бижи турар, моон соңгаар-даа бижири.

Акы-дуңмалышкы ССРЭ-ни камгалаар интернационалчы ыдыктыг хүлээлгезин күүседип чораан Бай-Тайганың эки турачыларына тураскаалды Тээли суурда тургускан, ында оларның аттарын, фамилияларын мөңгөжидип бижээн.

Кызыл-Даг суурнуң Култура бажыңының чанында анаа дайынчы Салчак Даржаа оглу Данзын-оолдуң сурагылыг тыва скульптор Товариштай Ондарның мрамордан силбирлеп кылган онзагай хөрек тураскаалын тургускан.

Каая-даа аныяктар — мурнуку одуругда

Эрткен чүс чылдың үжөн, дөртөн чылдарында Көп-Сөөк сумузуңуң аревз кежигүннери болгаш эңгиин аныяктары мал, чер ажылын хөгжүдөр, уругларны школаларга хаара тудуп өөредир, немец эжелекчилерге удур дайылдажып турар совет улуска, ооң маадырлыг Кызыл Шеринге материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирер, шериг херзэнге белеткенир болгаш өске-даа ажилдарга кончуг идепкейлиг киржи турганнар. Хертек Биче-оолдуң секретарылааны Көп-Сөөк сумузуңуң аревз эге организациязы аныяктар ортузунга политиктиг болгаш организациястыг ажилды чорудуп тургаш, ону чедип алган.

Аныяктар аалдардан Кызыл Шеригге аш-чем, идик-хеп аймаа, белектер чыырынга, чоннуң белекке берген малдарын бөлөринге, сүренинге, боттары хеп даараарынга, чыжыргана кактаарынга, балыктаарынга, динчээринге киржи, улуг хемчээлдиг ажилды кылып, мактадып келгенер. Салчак Тежээкей, Хертек Сүге-Маадыр, Салчак Симчит, Салчак Серен-Дондуп, Хертек Тойбухаа, Салчак Тойбухаа, Даман Бичи-Уруг, Тана Байыр-оол, Хертек Сыйлаан-оол, Салчак Адыг, Салчак Балчыр, Хертек Артаа, Хертек Билчей, Салчак Чымба, Салчак Дайгаар-оол болгаш өске-даа аревзчилер ак сеткилдиг ажилдап турганнар.

Шериг херзэнге өөренири шериг назылыг кижиге бүрүзүнүң ыдыктыг херээ турган. Ону боттандыры-биле сумуга ополчен шеринг организастап тургускан, орта колдуунда аныяктар хаара туттунган. Ооң өөредилгезин ТАР-ның Шериг яамызындан тускай чоруткан дайынчы Иргит Седип эртирил турган. Көп-Сөөктүң аныяктары шериг херзэн улуг сонургал-биле өөренип киргеш, программада айтылган билиглерни, дайынчы белеткелдерни эки шингээди алганнар. Орус, тыва дайынчы ырларны база өөренип алганнар. Сергей Пюрбюнуң «Тулчушкунче», Степан Сарыг-оолдуң «Чылча шавар» болгаш өске-даа дайынчы ырларны өөренип алгаш, ырлажып турганнар.

Тээлиге эге школа 1936 чылда ажитынарга, чылдың-на аңаа сумунуң школа назылыг дыка хөй оолдар, кыстарын өөредип турган. Олар эге школаны доозарга, Кызыл-Мажалыкка азы Кызылга бешик класска өөредилгезин уламчылаары-биле ынаар бадарына сумунуң удуртулгазы, аревз организациязы, башкылар дузалажып келген. Келир үениң кадрларын өөредип алыр дээш чорудуп турган хемчеглериниң түңнелдери бар деп,

Даш чонар сурагылыг мастерлер
Сергей Кочаа, Владимир Салчак.

бодум хуумда, санап чоруур мен. Ынчан мен база ыңай-бээр чоруп, өөренип турдум. Көп-Сөөк сумузуңуң араттарының элээн хөй оолдар, кыстары эрткен чүс чылдың дөртөн, бежен чылдарында ортумак школаны, үстүкү класстарны дооскан. Көп-Сөөк оглу Алексей Делгер-оол 1947 чылда Кызылдың №2 школазын мөңгүн медальдыг дооскаш, Тываның, Бай-Тайганың төөгүзүндө бир дугаар онуг классты доосканнарның бирээзи болган. Ол — Ленинградтың университетин дооскан эртемден мергежилдиг журналист болгаш окулдурукчу. Алексей Канчырович орукту ажыдып каарга, даразында чылдарда ооң үлегер-чижээн эдерген аныяктар эвээш эвес болган. Оларга Иргит Намдак, Серот Салчак, Артем Чылбак-оол, Арбычыга Даржаа, Комбужап Салчак, Григорий Даржаа, Александр Мүргүтей, Сергей Күжүгет, Намчыл Долмажап, Бичелдей Болат, Хертек Биче-оол, Борбак-оол Араптаң, Иргит Достай, Багай-оол Барба, Араптаң Болат-оол, Хомушкун Буянды, Салчак Докпак, Хүрөң Адыг, Мөңгө-Байыр Адыг, Салчак Бадыргы, Куулар Сапык-оол, Мортай-оол Чылбак-оол, Тадар Намчыл, Чымба Доржу, Кылдаа Салчак, Салчак Дембирел, Салчак Чылбак-оол болгаш өске-даа өөредилгеге сундулуг он-он аныяктар хамааржыр. Оларның аразындан кандыг мергежилдин, тускай эртемниң кижилери үнмээн дээр боор.

Россия-биле кезээде кады

Россия биле Тываның улустарының аразында акы-дуңмалышкы найыралчы харылзаа, бир демниг кады ажылдажылга хөй чылдарның дургузунда хөгжүп быжыгып келген. Ылаңгыя Ада-чурттуң Улуг дайынының кончуг берге чылдарында дерзин дайынга удур демиселге ийи чурттуң улустарының акы-дуңмалышкы найыралы улам каңналып быжыккан. Ол Россияның (ССРЭ-нің) составына Тываның эки тура-биле каттыжарына бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан.

1944 чылдың август 16-да ТАР-ның ажилчы чоннарының Биче хуралының VII Оңза сессиязынга Совет Эвилелиниң составына Тываның эки тура-биле кирериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көргөш, чаңгыс эп-сеткилдиг деткээш, төөгүлүг Декларацияны хүлээп алган. Сессияны Х.А.Анчимаа-Тока удуртуп эрттирген.

ССРЭ-нің Дээди Совединиң Президиуму ТАР-ның ажилчы чоннарының дилээн бүгү талазы-биле чугалажып көргөш, 1944 чылдың октябрь 11-де ТАР-ны ССРЭ-нің составына хүлээп алыр дугайында Чарлыкты үндүргөн. ССРЭ-нің составына ТАР-ның эки тура-биле каттыжарының дугайында тываларның амыдыралына, салым-чолунга ужу-дузалыг айтырыгны белеткээринге, чугаалажырынга, шийтирилээринге Хертек Амырбитовна Анчимаа-Токаның кириген үлүү улуг. Бо дээрге тыва улустуң төөгүзүндө болуп көрбээн улуг ужу-дузалыг, кайгамчыктыг өөрүшкүлүг болушкун болган. Бо дугайында медээ Көп-Сөөк сумузуңуң аалдарына дыңналып келирге, араттар өөрүшкү-маңайлыг уткуп, хүлээп ал турган. Сумудан болгаш кожуундан сургакчылар келгеш, аалдарга хуралдарны, ужуражылгаларны эрттиргеш, Россияга Тываның каттышканының

ужур-дузалыг тайылбырлап бергеш, чоннуң санал-оналын дыңнаан. Бөдүүн араттар сөс алгаш, ССРЭ-нің өг-бүлөзунге Тываны хүлээп алганын бедии-биле үнелээн, ол дээш өөрүп четтиргенин илереткен, Совет Эвилелиниң хамаатызы болганына чоргаарланып, амырап турарын чугаалааннар. Улуг ССРЭ-нің дузазы, деткимчези-биле Тываның мал, чер ажылы болгаш үлетпүрү дүрген хөгжүүрүнге, амыдырал экижиригиде идегелин илереткеш, бо ажил-херектерни кылырынга идепкейлиг киржиригиде чонну кыйгырганнар.

РСФСР-нің Конституциязынга дүүштүр Тыва автономнуг областың күүсекчи, төлээлекчи эрге-чагырга, хоойлу болгаш өске-даа күрүне органның өскерилгелер, чаартылгалар болган. Ооң түңнелинде Бай-Тайга кожуун район, Көп-Сөөк сумузу көдээ Совет болган. Бо хөй талалыг чаа ажил-ишти кылырынга ССРЭ-нің Чазаның шийтиринге сорул кирип, хөй-ады көдүрүлгөн Көп-Сөөктүң ажил-ишчи арат чону кончуг идепкейлиг киришкен.

1941 чылдың июнь 22-де фашисттер Германия ССРЭ-же оор езу-биле халдаан. Совет Эвилелиниң төөгүзүндө кажан-даа турбаан аар болгаш хан төгүшкүнүг дайын дөрт чылдың дургузунда үргүлчүлээн. Бо хуусаада хөй национал совет улус, ооң Кызыл Шерии бүгү-ле бергелерни шыдажып эрткен, немец эжелекчилерге удур маадырлыгы-биле демисежип тургаш, 1945 чылдың май 9-та тиелелгени чедип алган. Ада-чурттуң Улуг дайынына совет улустуң, ооң маадырлыг Кызыл Шериниң кайгамчыктыг Тиелелгезин делегейниң, Совет Эвилелиниң улустары-биле бир дөмөй Көп-Сөөк сумузуңуң араттары өөрүшкү-маңайлыг уткааннар. Бай-Тайга аревз кожкомунуң килдис эргелекчизи Көп-Сөөк сумузуңа быжыглаткан сургакчы Хертек Даржаа сактышкынында мынчаар бижээн: «1945 чылдың май эгезинде Көп-Сөөк сумузуңуң Көк-Тей, Куржаангы ол ынчаар сургакчылап чорааш, түңнел үндүрер дээрге, май 8-те чанып келген мен. 1945 чылдың май 9-та Москваны-биле 6 шак, Тываны-биле 10 шак турда, Совет Эвилелиниң күчүлүг гимниниң онзагай көдүрүлүшкүн-биле күүсеткен соонда сурагылыг диктор Юрий Левитанның өткүт үнү: «Гитлержи фашист аг-шериг ССРЭ-нің Чепсектиг Күштеринге тиелеттиргеш, май 9-та долузу-биле дүжүп берген, актыга ат салган!»—деп катап-катап чугаалаарга, өөрүнчүүн, магаданчыын канчаар ону! Бо хире берге Тиелелгени чедип алганына өөрүвейин чүгө өөрүүр, байырлаар боор! Сактырымга эктимден улуг аар, халалыг чүөктү дүжүр октапкан ышкаш болдум». Улуг Тиелелгениң дугайында улустуң шак мындыг уткалыг сактышкыннарын болгаш чугааларын хөйү-биле бижи болур.

Совет Эвилелиниң хөй национал улустары-биле тываларның акы-дуңмалышкы найыралы өжээниң дайынга удур дошкун демиселге улам каңналып быжыккан. Түңнелинде ол ийи чуртту улам чоокшулаштырган, каттыжарына чедирген олар ам кезээде кады, бир демниг Россия күрүнезиниң мурнунда салдыгын сорулгаларны шийтирилеп турарлар.

Кызыл-Даг суур кажан үндезилетинип тургустунганы?

Россияның составына Тываның каттышкан баштайгы хуннеринде эгелээш, автономнуг областың төлээлекчи, күүсекчи эрге-чагырга органның, ооң район, суму бүрүзүңе РСФСР-нің Үндезин Хоойлузунга дүүштүр чаартылгалар, өскерлишкунер эвээш эвес болган. Оларга 1945 чылдың апрель 25-те ССРЭ-нің болгаш РСФСР-нің Дээди Советтеринге депутаттар сонгуурунун Тывага бир дугаар сонгулдаларын, 1947 чылда декабрьда Тываның чер-чер Советтериниң депутаттарының сонгулдаларын эрттиргени болгаш өске-даа ниитилел-политиктиг, экономиктиг, социал ужу-дузалыг хемчеглер хамааржыр.

Көп-Сөөк сумузуңуң төвү Тээли суу турган, ол район төвү болу бээр, чуртгустунган Көп-Сөөк көдээ Советиниң төвүн аңгы тудар болу берген. Бо айтырыгны дүрген шийтирилээр ужу-таварышкан, чүгө дээрге Россияның совет тавына Тываның каттышканының 5 чыоюн 1949 чылда байырлаар, орта чедип Көп-Сөөк көдээ Советиниң төвүңгө эг школаның бажыңын туткаш, ажылгалт кириерин облүүскомунуң доктаалына айтылган. Бо чугула айтырыгны канчаа шийтирилеп турганын районнуң тургустунган төөгүзүн эки билер кижилерин бирээзи Иргит Араптанович Седип 2001 чылда РФ-тиң №131 Федералдыг хоойлузун боттандыра дээш ажилдап турар үевисте Көп-Сөөк көдээ Советиниң төвүнүн тургустунганын сонургай бээривиске ооң дугайында бистерге кончу билдингири-биле тайылбырлап берген. «Чаа суурну үндезилеп тударына кончу таарымчалыг черни дилеп, шилип туткаш, Көп-Сөөк көдээ Советинге сайгары көргөш, ооң түңнелин район Советини кирип кээрин 1947 чылдың октябрь айда район Советинге дугурушкан. Көп-Сөөк сумузу болганда төвүн ооң чоок-кызыгына Тейлерге азы Көп-Сөөк бажыңы тударын хөй кижиге саналдаан. Ынчанга даа чүнү кылырын тодаргай чугаалажып Мажалыкка суур тударга эптиин айтылган. Ындыг-даа болза, ооң турар чери өрткө үерге айылдыг. Кызыл-Дагга суур тударга дыка таарымчалыгын демдеглээн. Ында «Кызыл-Даг» МЧАЭ-зи бичин бажың ийи аңмаар тудуп алган. Сонгулдалар хурал-суглаа болурга, МЧАЭ төвүн хөй кижиге чыгыр боорга, ону ажылгаары-биле районнуң хергелекчилер ниитилели бичии садыг бажыңы, склад туду эгелээн. Мону көргөш, чыылганнар таарзынган. Ындыг-даа болза, суурну канча тударын олар тодарадып шыдаваанын район Советинге дыңнаткан.

Бо айтырыгны шийтирилээр саадаан дээш район Советинге чугаалажып «Кызыл-Даг» МЧАЭ-зиниң төвү Кызыл-Дагга чаа суурну тудуп эгелээрин хурал дугурушкан» — деп, Иргит Араптанович чугаалап берген.

Бо материалды белеткеп, Көп-Сөөк эрткен чылдың декабрь айда чоруп турумда, сумунуң чамдык чурттакчылары Кызыл-Даг суур кайы чылда үндезилетинип тургустунганын бо хуннерден чедир тодараатпаанын, доктаатпаанын чугаалап турдулар. Оларның боттарының санал турарын езугаар алырга, Кызыл-Даг суур үндезилетинип тургустунганында бээр чеден чыл чоокшулап келген. Бо хире хөй чылдар эрткиге чедир ооң үндезилетинип тургустунганынын, хөгжүлдээниң чедишкуннериниң, ажил-ишчи кижилериниң дугайында чаңгыс-даа байырлап кезээ, ужуражылга сумуга болбаан. Мон чепес деп санап турар улус болду. Орта каттыжар апаар.

Бай-Тайга кожуунуң болгаш Көп-Сөөк сумузуңуң төөгүзүн, эвээш-бичин даа болза, билер улуг салгалды кижилеринге хамааржыр кижиге боорумга. Кызыл-Даг суурнуң үндезилетинип тургустунган чылын тодарадырына дузалаарын, суме кадарын Кызыл-Даг кижилер дилээр улус болган. Орта хамаарышты мээң бодалым мындыг: күш-ажылды хоочуну Иргит Араптанович Седип (ол бистиге аравыста чок) — Көп-Сөөктүң аалдарлыг, төлөпиг оолдарынын бирээзи. Ооң Бай-Тайганың, Көп-Сөөктүң үндезилетинип тургустунганының дугайында бижээн болгаш аас-биле чугаалаан төөгүзүңе, бодум хуумда, долузу-биле бүрүзүң мен. Иргит Араптановичиниң чугаалаан езугаар, Көп-Сөөк көдээ Советиниң төвү суурну тудар черни шилип турганы 1947 чылдың октябрь айны Кызыл-Даг суурнуң үндезилетинип тургустунган чылы айы кылдыр доктаадырын, бодум хуумда, сумунуң Төлээлекчилер хуралына саналдаар мен.

Кызыл-Даг суурнуң тургустунган чылын, айын тургузарда, ук черниң чонуну хуралын эрттиргеш, аңаа шийтирилеп болур. Ону сумунуң Төлээлекчилер хуралы, сумунуң депутаттары тодарадыр, бо айтырыгны дүрген чугаалажыр, шийтирилээр үе келген.

Таан-оол ХЕРТЕК
ТР-нің культуразының аалдары
ажылдакчызы, Республика ордениниң
эдилекчизи.

Азия-Сибирьден
автомашинаны ойнадып ал!

Өске белектер база бар:
- чадаг-терге;
- сонга кылдыртып
алырының сертификаттары;
- жалюзи;
- сонга аштап-арыглаар
херекселдер болгаш өске-даа чүүлдер.

Кылагар продукцияны
садып алгаш, **автомашина**
ойнадып алыр аргалыг боор силер!

Интернационал кудумчузу, 6 тел: (39422) 2-24-51, 8-923-217-67-87
Калинин кудумчузу, 122а ("Фракта баазы") тел: (39422) 5-22-46
Интернатор И.В. Макаренко И.В. Детские лотереиның долу медээ болгаш дүрүмнүн
www.asia-siberia.ru сайттан номчунар! Эрттирер үеги 15.05.2014 чылдан 15.05.2015 чылга чедир.

Лорамалар, хирээлдер: ленталыг, төгерик, рамалыг
АЛТАЙ > АВАНАРД > АНГАРА > АЛТАЙ
Кызыл хоорай,
Комсомольская кудумчузу, 97, 8-950-410-00-10
Заводтун
өртөктерин
Магаданып

Суугу садып тур мен
Кондитер цегинге, барга азы кафеге, ол ышкаш фаст-пудка
аш пиццерийге ажыглаар ТЕСНОЕКА KF 620 деп (Италияга
рген) барык чаа профессионал конвекция суугу садып тур
Ону булочка болгаш кондитер кылыгларын быжыраарына
лап турар. Салгыннадыкчының ачызында изиг дең-дески ху-
ынар, ооң түннелинде быжыраар үе кызырлыр. Суугуну да-
ас кандан болгаш дадарбазына дузалаар материалдардан
ан. 4 сан деңгелдер-биле ол четчелеттинген.
суугуну Москва хоорайдан садып алган. Өртээ 22000 рубль,
813-350-88-88.

КлиматСервис Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу 34
Т: 8(394-22) 5-29-85, 8-923-261-7070

Садып турар, эштеп тургузар, арыглап септеп бээр.

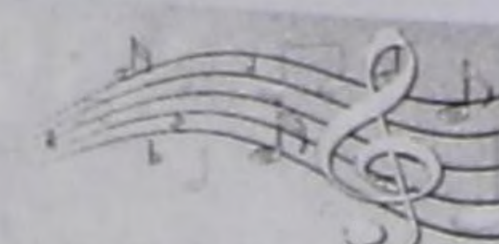
- Агаарны арыглап сериндидир кондиционерлер.
- Хат-салгыныг сериндидир вентиляторлар.
- Агаар сериндидир херекселдер
- Агаарны арыглаар херекселдер
- Суг чылдыр херекселдер
- Бажынга болгаш үлестүргө ажыглаар вентиляция
- Чылыдыкчы - кампиер
- Чылыг бээр херекселдер.

НЕРГОСТРОЙ КХН-ге прораб, тудуг-монтаж ажылдар мас-
бүдүрүлгө-техниктиг килдиске инженер негеттинип турар.
Т: 8-(394-22)-4-85-29; 8-905-920-4101.

УАЗ автомашинага артык кезектерни
барын садып ап, чогуң чагыдып ап бо-
ру. Чагыдар болза, өртөөнүң 50 хуузу баштай төлөп
тур. Өртээ Новосибирск хоорайны.

Регион 17» КХН, Интернациональная кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88. КХН «РЕГИОН 17». ИНН 2455030034.
Телевирлиг үндезинге парлаан.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАЛГА
«Автоматотранстың» өөредилге-курс комбинадының ав-
лазы дараазында мергежилдерге өөредири-биле чыыл-
доктаамал чорудуп турар:
«В», «С», «ВС», «Д», «ВЕ», «СЕ» категорияның чолаа-
чы;
чылыг чүк сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГШ);
сажирлер аргыштыраарының орук-шимчээшкин дүрүмүнүн
биле техминимум;
ү хевирниң чолаачыларының стажировказы;
артукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чоруу дээш хары-
ыг кижилерге ыяап дузаар өрт-техниктиг минимум талазы-
уска хуусаалыг курстар.
евирни үзүктөп болур, кичээлдерниң графиги өскерлип ту-
ренип турар кижилерге тус-тус хамаарылга.
Айтырыг тургузар телефон:
(39422) 2-71-37; 2-90-09.
екая кудумчузу, 120.
ганар, келиңер, өөрениңер, бедик мергежилди чедип ап,
трның ээлери болуңар!

Аныяк ыраажыларның кичээнгеинге!

2014 чылдың июнь 27-28-
те республика чергелиг «Хо-
ву-Аксы-2014» деп мөөрей
16 хардан 30 харга чедир
аныяк ыраажылар аразынга
болуп эртер.

Болур чери: Чеди-Хөл
кожуунун Хову-Аксы су-
музунун Танды-Уула аттыг
культура төвү. Киржикчи-
лерниң чагыгларын июнь 20-
ге чедир хүлээп алыр.

Эл.почта:
upravljeniekultury_c@mail.ru
Харылзажыр телефоннар:
8(39452)-2-23-14;
8-923-388-13-43.

Дадывыры: 2000 рубль.

Доңчод (Үш-Дакпыр Байырлалдар)

2014 чылдың июнь 13-те
Бай-Тайганың Мөңгө Овазы-
ның Дагылгазы «Бүгү Тыва-
ның Танды Саңы» Бүгү Тыва-
ның чүгүл эр чонун Дагылгага
киржиринче чалап турар. Бо-
лур чери Бай-Тайганың Ова-
зы. Эгелээри 9 шакта.
Тыва лама-башкылар.

Кыштаг садып тур бис

Өртээ дугуржулга езугаар.
Харылзажыр телефону:
8-923-388-2510.

«РОССИЯНЫҢ ЭЖИКТЕРИ» МАГАЗИН

950 рубльден өрү өртөктиг
өртөлдөр эжиктери болгаш 2900
рубльден өрү даштыкы эжиктер
Купе, Гармошка, дүрүп турар
«Номчугаш» деп эжиктер. Арка-
лар, чылыг шала, ПВХ плиткадан
шала шывыглары.
Ажылдаары: пон.-субб.
9.00-18.00 ш.
Улуг-хүн — дыштаныр хүн.
Кызыл хоорай,
Титов кудумчузу, 7.
Тел. 8 (39422) 2-16-93,
8-923-262-1111
КХН «ГИГАНТ-СЕРВИС».
ОГРН 1031700523546
Өртөктер парлаан үезинде шын
болур. Телевирлиг үндезинге парлаан.

Көдээ ажил-агый барааннарының «САЙЗЫРАЛ» рыногу
Кызылдың Мир кудумчузу,
15 «б» адресе ажыттыңан.
Садыглаар черлерни са-
дып база хөлөзиге берип ту-
рар. Дыштаныр хүн ярмарка-
зы суббота, улуг-хүн санында
эртип турар.
Чонувусту чаладывыс!
Тел. 8-933-314-0913.
КААБ/а рыногу «Сайзырал».
Шыныдылга 17№000580281.

Афганистан хоорайдан совет шеригни үндүргенинден бээр
25 чылын таварыштыр **Слава Дадар-оолович КУУЛАРНЫҢ**
чырык адынга тураскааткан сактышкын 2014 чылдың июнь
21-де 10.00 шакта Кызыл кожуунун Кур-Чер сумузунун «Хү-
реш» стадионунга болуп эртер. Программа: аът чарыжы, во-
лейбол, хүреш болгаш концерт. Харылзажыр телефон: 8-923-
268-86-39.

Адың өлбээн

Чечек ышкаш частып орган назынында
Чээрби харга үш ай четпейн мөчүп калдың.
Ада-иң, төрелдерин, эжиң-өөрүн
Адың адап, сактышкынны кылып тур бис.
Үүлө-салым бачып-хайга душпаан болза,
Үжен харны харлааныңны демдеглээр бис.
Амыдырал, ажил-агый шуудай берген
Ажы-төлдүг ада болуп чорбас сен бе?
Ынчалза-даа адың өлбээн, мөңгө арткан
Ынаныштыг дайынчы деп бадыйткаан сен.
Ада-иң, акы-дуңмаң, төрөөн чуртун
Адын сыкпайн, эрес, маадыр тулушкан сен.
Сээң чырык өртемчейден чарылганың
Чежемейниң хомуданчыг, аарышкылыг бол,
«Ынчалза-даа хүлээлгезин күүсеткен» деп
Ыдыктыг сөс чүректерни өөртүп чоруур.
Амыдырал эчизинге четпээн-даа бол,
Адың ам-даа аравыста чурттап чоруур,
Чеже-даа хөй он-он чылдар шуужуп эртсе,
Чээрби харлыг ол-ла хевээр мөңгөжиир сен.

Ие (өг-бүлениң) капиталының акша-хөрөңгизин бажың ту-
дарынга, бажың (чурттаар дача) садып алырынга ажыглаары-биле
чээлини бээр.

Тел. 8923-389-70-57, 8923-543-05-47.

Сертификаттыг. Телевирлиг үндезинге парлаан

Чадаана хоорайның Комаров кудумчузунун (Гортоп
девискээри) №1 бажынының 1-ги квартиразында **АНГОР**
өшкү дүгүн улуг өртөк-биле чондан база хуу ажил-агыйлардан
дугуржулга езугаар туда акша-биле садып ап турар. **Дус-Даг ду-
зун** база садып турар. Харылзажыр телефону: 8-923-268-8258.

Чаа-Хөл кожуунун Чаа-Хөл ортумак школазын 1997 чылда
дооскан **Долаана Олеговна ДОНГАКТЫҢ** адынга тывыскан А
№2250359 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок
деп санаар.

Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва
Республикада эргелелиниң коллективи ооң ажылдакчызы под-
полковник

Орлан Кызыл-оолович БИЧЕ-ООЛДУҢ

айыылга таварышкаш элекке мөчээни-биле өг-бүлөзинге, чоок
кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Садып алыкчыларның кичээнгеинге!

Тудугтун кол материалдарының
садыы ажыттыңан!!!

- чылыглар чүүлдер
- сугдан камгалаар херекселдер
- бажыңның кырын,
- даштын каастаар чүүлдер
- тудуг холуксалары
- дунтаалап каннаар монтаж херекселдери

Шуутузу Абаканың өртөктерин-биле!

- Сантехника
- Одалга чылыын, суг дамчыдар херекселдер
- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»
Фракта баазы **5-22-46**

БАЙЫРЛЫГ ЧЫСКААЛ

Июнь 5-те Арат шөлүңгө үрер хөгжүм оркестрлериниң байырлыг чыскаалы эрткен. Ону Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң аъттарлыг артистери баштаан чыскаал Тиелелге комплекизиниң мөңгө оттуг тураскаалының чанындан эгелээш, Кочетов кудумчузун тавараш, Арат шөлүңгө уламчылаан. Аъттары-биле аай-дедир чоруп тургаш, үрер хөгжүмүн ойнаарга, чараш-даа, чоргааранчыг-даа. Арат шөлүңгө 3 муң ажыг чыылган чонун динмиттиг адыш чыскаашкыны, «эр хейлер!», «чаражын!» дээн сөстери чаңгыланып турду. К. Дамдын аттыг уран чүүл лабораториязының уруглар оркестри. Ында 7-ден 15 харга чедир республиканың уран чүүл школазының, Чеди-Хөл, Өвүр, Чаа-Хөл кожуннарының болгаш Моолдан өөреникчилер киржип турар. Минусинск, Саяногорск, Красноярск, Абакан хоорайның үрер хөгжүм оркестрлериниң соонда, РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестри динмиттиг адыш чыскаашкыныннарыңа үдетпишаан, Арат шөлүңгө кирип келди. Чыскаалдың киржикчилери шупту РФ-тиң Ыдык ырызын күүседирге, киржикчилерниң хей-аьдын улам көдүргөн.

Кызыл хоорайның Баштыңы Дина Оюн чыылган чонга болгаш аалчыларга байыр чедирип, юбилейлиг чылдарда «Азияның төвүнде үрер хөгжүм» деп 2-ги делегей чергелиг фестиваль-конкурс онза байдалда эртип турарын дем-

деглээш, чогаадыкчы чедишкinnerни күзеп, Тываның кайгамчык чараш, арыг агаар бойдузу оларга күштү немээр дээрзинге бүзүрелин илередип, моон сонгаар Тывага кээп турарын күзээн.

Ольга Вахрушева, Красноярск хоорайдан деткикчи:

— Парадты аажок сонуургадым. Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң артистериниң аъттарының күүселдезин кайгап ханмадым. Чуртталгамда бир дугаар мындыг солун чыскаалды көрдүм, ол черле уттундурбас боор. Аъттарны мунмушаан үрер хөгжүмге ойнаары болдунмас деп бодап турган мен. РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестрин маңаа келгеш көөр аас-кежиктиг болдум. Ооң шыңгыы чурумун магададым.

Сергей Селезнев, РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестриниң хөгжүмчүзү:

— Тываның агаар-бойдузу аажок чараш, арыг-дыр. Москваның агаарыңа канчап деңнээр боор. Бүрөн-Хем суурга, Чадаана хоорайга концерт үезинде чурттакчы чону бисти дыка чылыг хүлээп алды. Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң артистериниң аъттарының күүселдезин бир дугаар көрдүм, шуут кайгамчык-тыр. Бистер үрер хөгжүм херекселдери-биле кылаштап, танчылап турар бис, а аъттарлыг ону күүседирди дыка-ла берге боор ийин.

Татьяна Кызыл-оол, пенсионер:

Байырлыг чыскаалда РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестри.

— РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестри-биле уругларывыс кады чыскаалып, ойнап турары — оларга улуг аас-кежик, чоргааранчыг, уттундурбас болушкун-дур. Алдарлыг оркестриниң хөгжүмчүлеринден үлегер-чижек ап, өөренирде эки болгай. РФ-тиң Маадыры, камгалал сайыдынга өөрүп четтиргенимни илередип тур мен. Аныяк үемде Кызылдың парыгының фонтанының чанынга үрер хөгжүм оркестри ойнаар турган. Дыштаныр болгаш байырлалдар хүннеринде паркка үрер хөгжүм ойнаар чараш чаңчылды эгидер болза эки. Оркестриниң аялгазынга үдеттирген чараш торгу платьелерлиг угба, акыларымның вальстап турары сеткилимде артып калган.

Петр Казимир, Красноярскиниң театр болгаш хөгжүм академиязының удуртукчузу, дирижер:

— «Азияның төвүнде үрер хөгжүм» деп фестиваль-конкурска бир дугаа киржип тур бис. Үрер хөгжүм оркестриниң дыңзыг үнү кижиниң сагыш-секилин көдүрер болгаш байырлалды апаар-дыр. РФ-тиң Камгалал яамызының Төл шериг оркестри Красноярскке 1954 чылда келген. Катап ону көөр — аас-кежик-тир. Тываның Баштыңы Кара-оолга уран чүүлду деткип турар дээш өөрүп четтиргенимни илередип курлак чедир мөгейип тур мен. Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң артистериниң аъттарының күүселдезин көргөш, бистер база ону шенеп көөр бодай бердивис.

Чыскаал соонда Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестри, Тываның Улустуң артисти Софья Дулуш, «Хартага» бөлүү чыылганнарга аян туткан.

Шончалай ХОВАЛЫ

Мөөрей, мөөрей...

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

Р. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының база К. Тамдын аттыг уругларның чогаадыкчы лабораториязының хөгжүмчүлери.

Июнь 6-да 18 шакта В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга «Азия төвүнде үрер хөгжүм» деп фестиваль-дың хаашкыны ооң киржикчилериниң каттышкан улуг концерти-биле доозулган.

Дөрт хүн үргүлчүлээн фестиваль хөйүнүң кичээнгейин хаара тутканы чугаажок. Үрер хөгжүмчүлөр чүгле найысылал Кызылга эвес, а Каа-Хем кожунунуң Бүрөн-Хем суурунга, Чөөн-Хемчик кожунунуң Чадаана хоорайга чедип, көрүкчүлөргө солун концерттерин бараалгатканы уттундурбас болушкун болган. Кызылчылар театрга үш кежээ, күрүне филармониязынга июнь 5-те хүнзедир коллективтерниң конкурска ойнаан үрер хөгжүмүн магадап дыңнаан. Фестивальдың эгелекчизи, кол организатору ТР-ниң алдарлыг артисти, ТР-ниң Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң удуртукчузу Тимур Дулушка хөгжүмчүлөр өөрүп четтиргенин илереткен.

Фестивальдың жюри даргазы, кол шериг дирижеру, Россияның Улустуң артисти, РФ-тиң Чепсектиг күштериниң шериг-оркестр албанының начальниги, генерал-лейтенант

Валерий Халиловтан фестиваль дугайында бодалын сонуургап айтырымга, ол мынчаар харыылады: «Россияның-даа, даштыкының-даа хөгжүмчүлери арга-дуржулга солчуп чугаалаштывыс. Фестивальга киржип келгенин улуг аас-кежик деп санал турарлар болду. Мен база дыка өөрүп тур мен. Чогаадыкчы хей-аьт ала-чайгаар сеткилди доюлдуруп кээр-дир. Март айда кээп чораш-ла, Тываның бичии уруглар, оолдарының салым-чаянныын магадаан мен. Келир үениң тулган

дээн хөгжүмчүлери өзүп орад-дыр. Ол дыка эки-дир. Үрер хөгжүм фестивалын тургузуп, ону организастан эрттирип турар удуртукчуларга, ылаңгыя ТР-ниң Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолга, Тыва Республиканың алдарлыг артисти Тимур Дулушка өөрүп четтиргенивисти илередип тур мен. Оон аңгыда хөгжүмге ынак хөй көрүкчүлери-биле бисти чылыгы-биле хүлээп ап турары дээш мөгее-дир мен. Кайгамчык чараш бойдус чурумалдыг Тыва бистиң сеткил-сагыжывыс-

ка хөй эки чүүлдерни оттурган, күш-энергияны берген, ынчангаш чаа ырылар, чогаалдар төрүттүнүп тур. Сылдыстарлыг дүне уйгу келбес-тир, чайгаарла аялгалар башка кирип кээр».

Тывага доктаамал кээп турарын дилевишаан, орук-суур менди-чаагай чедерин күзеп байырлаштым.

Түнел концерт кайгамчык солун болду. Хөгжүмчүлөр бир демниг чон-дур дээрзин оларның чырыткылыг хүлүмзүрүг чайнаан арын-шырайы бадыткап турду. Оларның ойнаары-

ның чаражын, аялгалар кижиниң чоргааралын оттуруп сагыш-сеткилден үр-ле үнмөстүр. Улуг Россия дээш, Тывага дээш чоргаарланмас аргажок.

Конкурстуң тиилекчилери бо: «Уруглар оркестрлери» номинацияга Константин Тамдын аттыг уругларның каттышкан үрер хөгжүм лабораториязының оркестри, Р. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының оркестри бирги чергениң лауреаттары болган. «Студент оркестрлер» деп номинацияга Красноярскиниң күрүнениң хөгжүм болгаш театр академиязының үрер хөгжүм оркестри бирги чергениң лауреады болган. Оркестриниң удуртукчузу ТР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг аялдамчызы Петр Казимир, «Профессионал оркестрлер» аразында тиилекчи Абакан-ның концерт оркестри болган. «Ансамбльдар» күүселдези номинацияга Моолдан келген хөгжүмчүлөр тиилээн.

Дээди шаңналды (Гран-при) Красноярск хоорайдан Антон Одинцов (Брасс-квинтет) чаалап алган. Минусинск, Саяногорск хоорайлардан үрер хөгжүмчүлөр дипломантылар болган.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз — 2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 4 парлаан ама.

Тираж 8197. Чагыг 70. Номериң парлаалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннарны болгаш өске-даа фактылары дыйнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.